

ALIJA BEJTIC

PJESNIK SABIT ALAUDDIN UŽIČANIN
KAO SARAJEVSKI KADIJA I BOSANSKI MULLA

1. O SABITU OPĆENITO

Ime Sabita Alauddina Uzičanina kao domaćeg književnika, upravo pjesnika na turskom iz druge polovine 17. i početka 18. stoljeća poznato je u turskoj, domaćoj pa i evropskoj stručnoj literaturi. Kod nas je prvi skrenuo na njega pažnju nauke Safvetbeg Bašagić u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Glasnik Zemaljskog muzeja 1912, 333–345. Bašagić je o Sabitu pisao i kasnije donoseći njegovu kraću biografiju u drugom svom djelu *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, Zagreb, 1931. Drugi značajniji prinos izučavanju i poznavanju Sabita i njegovih djela dao je kod nas Mehmed Handžić prijevodom Sabitove pozamašne poeme *Miradžija* ("Put u nebo"), koji je objavljen pod naslovom *Miradžija Sabita Užičanina* najprije u *Glasniku Islamske vjerske zajednice*, VIII/1940, a onda i posebno iste, 1940. godine. U tome radu podjednako je vrijedna Handžićeva i uvodna studija, jer je u njoj dao pogled na Užice u turskom periodu kao Sabitov zavičaj, ukazao na niz Užičana književnika navedenog perioda i, posebno, donio prikaz Sabitova života i njegovih djela ulazeći i u analizu sadržaja i jezika Sabitove poezije. Od radova vanjskih, evropskih pisaca koji se odnose na Sabita navodim doktorsku disertaciju Čeha Jana Rypke *Beiträge zur Biographie, Charakteristik und Interpretation des türkischen Dichters Sabit*, Pragae, 1924. Taj rad pažnju zavređuje i po tome, što je to prvo zasebno djelo o Sabitu, i, drugo, što je bilo povod da se kod nas pojavi još jedan osobit prinos o Sabitovim radovima iz pera, ponovo, Safvetbega Bašagića. Naime, Rypkin jednostran prilaz u analizi jezika i jezičnog izraza Sabitovih pjesama, u kojima Sabit kao književnik ide svojim putem i uvodi u poeziju i izraze iz čaršije, pa i one f. i. v. l. n. e., u čemu se Rypka poveo za ocjenom turskog puritanskog pisca *Ferida*, koji iza bedema ortodoksne etike svoje sredine i svog doba nije ni vidio, ni nazirao, niti odobrio slobodu pjesnikova izraza, bio je povod, da je Bašagić uskoro iza pojave Rypkina rada napisao prikaz toga djela, koji, u stvari, predstavlja novu

studiju o Sabitu i uopće o poetskom izrazu u turskoj književnosti, pri čemu se Bašagić veoma žučno, mislim i s pravom, okomio i na Rypku i na njegova uzora *Ferida* braneći Sabita u smislu neprikosnovenosti njegove slobode u umjetničkom, pjesničkom izražavanju. Bašagićev polemički rad o toj temi izišao je u listu *Gajret*, X/1926, u četiri nastavka (109, 158, 207 i 250).

Pored navedenih pisaca, među kojim je J. Rypka u vremenu 1927–1952. još četiri puta pisao o Sabitu objavljujući njegove radove, o ovome pjesniku su pisali najprije J. Hammer pa Gibb i Th. Menzel u Evropi te više pisaca u Turskoj, od kojih su dvojica dali i posebne priloge: *Muallim Naci* pod naslovom *Sabit* u reviji *Mecmua-i Muallim*, 1303, 13, 51 i dalje, te *Omer Faruk Akun* pod jednakim naslovom u *Islam Ansiklopedisi*, 10. C, 1966, 10–14. Taj posljednji članak, koji predstavlja, koliko znam, i najnoviji rad o Sabitu, a u kojem su na veliku prostoru sistematično izloženi život, rad i djela Sabitova, značajan je posebno po tome, što donosi popis njegovih radova (i naslova) sa naznakom mjesta gdje se rukopisi nalaze te relativno obimnu bibliografiju štampanih i rukopisnih radova o ovome književniku. Ipak u toj bibliografiji nedostaju dva rada – prikaza Rypkina prvog djela o Sabitu, Bašagićev u *Gajretu* 1926. te K. Treimer-a na njemačkom u *Arhivu za arbanasku starinu, jezik i etnologiju*, III, Beograd 1926, 243–46, gdje ima lijepih, novih misli o ovom pjesniku. Po izraženom sudu o Sabitu od značaja je i članak F. Bajraktarevića *Naši muslimani u Turskoj državnoj upravi i nauci, Politika, Beograd, broj od 2. XI 1940.*

Iz onoga, što je dosad napisano vidi se da je Sabit bio plodan, talentiran i osebujuć pisac–pjesnik. Iznad toliko drugih turskih pjesnika uzdiže ga originalnost u obradi i srazmjerna čistoća jezika (izostavljanje suvišnih arapskih i perzijskih riječi). Osim glavnog djela *Divana*, kompletnog zbornika pjesama različita sadržaja i poetske forme (tu je i 45 kronograma koji se odnose na vrijeme 1091 = 1680 – 1124 = 1712), koji je sačuvan u brojnim rukopisima (u samom Istanbulu ima ih blizu 40), što samo po sebi govori koliko je ovaj pjesnik bio tražen, ostavio je i sljedeće zasebne spjeve: *Zafer-name* (Pjesma o pobjedi), *Edhem u Huma* (pripovijetka u pjesmi), *Berber-name* (Pjesma o berberu), *Dere-name*, (druga imena *Hikaye-i Hoca Fesad* i *Donlu-Dere*) te *'Amr-i Lays*. Ostavio je i djelo iz znanstvenog područja *Hadisi-i erba'in tercüi ve tefsiri* ("Četrdeset hadisa, prijevod i komentar", jedino djelo koje je pisano u prozi, i to samo djelomično. Na glas su Sabita iznijele naročito dvije poeme u *Divanu*, *Miradžija* i *Ramazanija*, te *Zafer-nama*

Taj posljednji Sabitov spjev zavređuje zasebnu pažnju. To je, utvrdio sam na osnovi sadržine *Zafername* i savremenih komparativnih obavještenja (*Silahdar Tarihi*, II, 440–45, i *Tarih-i Rašid*, II, 67), ep o pobjedi krimskog kana Selima Giraja (i krimskih prinčeva) nad Rusima i Poljacima na Krimu maja i juna 1689. Ima naročit značaj za historiju narodne književnosti srpskohrvatskog jezičnog područja po tome što je spjevan po uzoru domaće muslimanske narodne epske pjesme i što, prema tome, predstavlja nov, a stariji trag narodne epike u našoj zemlji. Takav zaključak mogao sam izvesti po pojavi ukrasnih pridjeva, poređenja, upravnih govora, karakteristične dužine epa (852 stiha) i hladnog načina izlaganja u spjevu, a nadasve po na dlaku istom izlaganju događaja i gotovo identičnoj kompoziciji cjeline, počevši od pjevačeva uvoda (koji ni ovdje nema veze sa samim događajem) do načina završetka pjesme. Ep je, još da navedem važan podatak, Sabit završio i podnio sultanu Selimu Giraju u Edreni u februaru 1690, kad su se Selimove jedinice krimskih Tatara vratile iz Makedonije i sa Kosova,

gdje su polučile pobjede protiv jedinica generala Veteranija (bitka kod Kačanika 1690. i dr), koje su bile prodrle dolinom Morave i Vardara sve do Skoplja.

U Bosni i Hercegovini, kao i u dubini Turske (pokazao sam) najviše je bio širen njegov Divan. Na to ukazuju tri sačuvana rukopisa toga djela i na ovom području: jedan se nalazio u Bašagićevoj kućnoj biblioteci (vidi kasnije), a dva su u Orijentalnoj zbirci JAZU u Zagrebu, rukopisi br. 285 i 1060.

Svi ti Sabitovi radovi, osim što imaju vrijednost općenitog književnog spomenika svoga doba, predstavljaju solidnu i zanimljivu građu kako za daljnja izučavanja same Sabitove pjesničke ličnosti i vremena u kojem je on živio i radio, tako, posebno, za analizu kretanja turske književnosti. Sabitova poezija nastala je uoči samog preporoda turske književnosti i po svome dosta specifičnom rječniku novih, profanih riječi ne predstavlja samo uvod u period moderne turske književnosti (1700–1850), nego smion korak u nov način poetskog izražavanja, koji je, po mjerilima etike, ove savremene, ozakonjen tek u naše vrijeme.

Uza sva obilja sačuvanih izljeva njegova duha, o njegovu ličnom životu znamo veoma malo, i svaki prilog u tome smislu predstavlja, mislim, korist kako za bolje upoznavanje autora velikog pjesničkog opusa, tako i za samo osvjetljavanje kulturne historije naših naroda pod turskom upravom. Ono pristupačno i glavno, što govori o Sabitu u ovom drugom pogledu, kazuje da je Sabit bio po struci i služio kao *muderis*, *muftija*, *kadija* i *mulla*, i to u više mjesta Rumelije i Anadola, pa i na Krimu, i da je zaklopio oči 3. ševala 1124 = 5. septembra 1712. godine u Istanbulu.

Bašagić je po turskim biografima *Safaiji* i *Šejhiji* (a po Bašagiću i Handžić u uvodu u prijevod Miradžije) dao i podatak o Sabitovoj službi u Sarajevu: naveo je, da je Sabit došao u Sarajevo za bosanskog mullu početkom muharema 1112 = 18–27.VI 1700. i da je nakon četiri godine premješten u istome svojstvu u Konju, a Handžić je po tome, shvatio i napisao da je Sabit *četiri godine* proveo na službi u Sarajevu. I u najnovijem radu o Sabitu, što ga je dao Omer Faruk Akun na navedenom mjestu, imaju kratki, ali drugačiji podaci o službi ovoga čovjeka u Sarajevu. Tu stoji da je Sabita imenovao za sarajevskog *mullu* šejhul—islam Seyyid Feyzullah u muharemu 1112 = juni/juli 1700, što se približno slaže s Bašagićevim nalazom, a u pogledu vremena njegove službe u Sarajevu navedeno je, da Sabit nije bio zadovoljan teškim prilikama u kojim se Sarajevo našlo poslije razaranja u austrijsko—turskom ratu 1683–1699. i da je u muharemu 1113 = juni/juli 1701, tek poslije godinu dana službovanja u Sarajevu, otišao s toga položaja i iz Bosne.

Već sama činjenica, da se nijedan od tih autora ne poziva na arhivalne izvore, ne daje uvjerenje da su ti podaci pouzdani. Drugo, pisci se razilaze u pitanju koliko je Sabit bio u Sarajevu, i to mnogo, a to po sebi predstavlja i nepouzdanost i голу neodređenost u tome pitanju.

2. NOVI PODACI O SABITOVJOJ SLUŽBI U SARAJEVU

U prilici sam da unesem nešto više svjetla u vrijeme boravka i rada znamenitog pjesnika u Sarajevu. Osnovu za to predstavljaju novi izvori, i to jedan kaligrafski stilizirani kronogram iz medžmue u orijentalnoj zbirci moje biblioteke, zatim nekoliko dokumenata iz *Zbornika bosanskih memorijala 1672–1719*. Abdullaha Drnišlije (original ru-

kopisa u biblioteci Turskog historijskog društva u Ankari, a fotokopije u Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine) te jedan dokumenat iz jednog sak—sidžila u Gazi Husrevbegovoj (GH) biblioteci u Sarajevu.

Među brojnim memorijalima Porti u Drnišlijinu *Zborniku* našao sam i četiri predstave (arza) lično Sabita Užičanina u svojstvu sarajevskog kadije. Tri su datirane. Od istoga lica kao sarajevskog kadije ima jedan arz i u sak—sidžilu br. 131 u GH biblioteci, također datiran. Ti podnesci, koji će se kasnije posebno razmotriti, sadrže ove datume kao vrijeme pisanja:

- početak reb. II 1112 = 15–24. IX 1700.
- 8. zulhidže 1112 = 16. V 1701.
- 16. ramazana 1113 = 14. II 1702.
- 19. ramazana 1113 = 17. II 1702.

U svih pet dokumenata Sabit se potpisuje kao *al—kadi bi medine—i Bosna Saray*. Samo ime u imzi (potpisu) u četiri isprave glasi *Sabit Alauddin*, a u jednoj obrnuto, *Alauddin Sabit*, što ima značiti, da je kadija i pjesnik običavao pisati svoje ime na dvojak način.

Ni u jednom dokumentu nije naznačen njegov priimenak *Užičanin* (Užičevi), ali to ne dovodi u sumnju identitet ličnosti, jer je Sabitovo dvojno ime dosta specifično, a, s druge strane, o službovanju Sabita Alauddina Užičanina u Sarajevu u ovo vrijeme govore i drugi, već navedeni literarni navodi, nastali sasvim drugim osnovama. Uostalom, i Abdulah Drnišlija donio je jedan podatak izravno i u tome pogledu: uz jedan mahzar od 11. ševala 1112 = 21. III 1701. dao je na margini u *Zborniku* pod svojim datumom 13. ševala 1112 = 23. III 1701. ovakav svoj dopisak: "U vrijeme Užičanina Sabita Alaudin—efendije, kadije u medini Saraj—Bosna, i poštovanog vezira Halil—paše, muhafiza Bosne" *Strana 47 a*.

Tih pet novih dokumenata, koji predstavljaju i jedine poznate isprave što ih je Sabit pisao i izdao kao sarajevski kadija, osim što nedvosmisleno potvrđuju da je Sabit Užičanin bio u službi u Sarajevu, pokazuju sad i određenije vrijeme njegova službovanja u ovome mjestu. Uzimajući u obzir samo ove izvore proizlazi sasvim određeno da je Sabit službovao u Sarajevu najmanje od 24. septembra 1700. do 17. februara 1702., ukupno 16 mjeseci i 24 dana.

Samo se po sebi razumije da izloženi datumi ne moraju predstavljati prvu donju i krajnju gornju vremensku granicu, jer je to samo ono vrijeme koje u ovoj prilici nađeni izvori. Moguće je, međutim, odrediti i ono *maksimalno* vrijeme, u kojem je Sabit mogao raditi kao kadija u Sarajevu, a u tome pogledu daju nam putokaz sasvim određeni spomeni Sabitova prethodnika i sljednika na položaju sarajevskog kadije. Neposredni prethodnik na ovome položaju bio je *Ibrahim Hanefi Vizevi*, javlja se u nekoliko prilika, a krajnji datum kad se spominje i potpisuje u Drnišlijinu *Zborniku* jeste početak šabana 1111 = 22. I—1. II 1700. *Str. 23. a*. S druge strane, njegov sljednik imenom *Abdullah* javlja se također u više isprava, a prvi put sredinom muharema 1114 = 7–16. VI 1702. *Str. 23 b*. Prema tome, Sabit Užičanin bio je sarajevski kadija 1700–1702. u maksimalno mogućem vremenu od 22. januara 1700. do 16. juna 1702, što bi ukupno iznosilo 2 godine, 4 mjeseca i 26 dana.

Već prvi nalazi sa datiranim spomenima Sabita kao sarajevskog kadije pokazuju da ne stoji navod turskog pisca O. F. Akunada, je Sabit služio u Sarajevu samo godi-

nu dana. Po sasvim određenom, dokumentarnom spomenu Sabitova prethodnika i sljednika pak proizlazi da se ne može prihvatiti ni Bašagićevo odnosno Handžićevo pisanje da je ovaj kadija bio na službi u Sarajevu *četiri* godine. Pokazano je i dokazano, da je Sabit bio kadija u Sarajevu *najmanje* 16 mjeseci i 24 dana, a *najviše* 2 godine, 4 mjeseca i 26 dana.

U normalnim prilikama i okolnostima službovanja, ako su one bile takve, Sabit nije mogao sjediti u Sarajevu ni kroz čitavo navedeno vrijeme od 2 godine, 4 mjeseca i 26 dana. Naime, redovan i uobičajen mandat jednog kadije trajao je *dvije godine*, a mogao se produžiti po odluci šejhul—islama samo iznimno, i to na zahtjev naroda, koji se morao i obrazložiti. Da je to tako bivalo baš u Sabitovo doba i u samome Sarajevu ima jedan izričit primjer u Drnišlijinu *Zborniku*, Krajem safera 1118 = 3—12. juna 1706. saraj. muderis *Abdullah* (to je autor *Zbornika*, Abdullah Drnišlija) smijenjeni banjalučki kadija *Jusuf* te ugledni sarajevski građani *šejh Hadži Hasan*, *šejh Hasib* i *šejh seyyid Abdulfettah*, mevlevija, napisali su mahzar Porti da se, tadašnji sarajevski kadija Muhamed—Emin ostavi na svom sadašnjem položaju još duže vrijeme (muddet-i medid). U predstavi se navodi da su poslije provale dušmanina (misli se na provalu i poharu Sarajeva Eugena Savojskog 1697) sarajevske kadije, koje ovdje borave po *dvije* godine, ostajali takorekući bez prihoda, jer je narod osiromašio, i tada se zbog toga i navedeni kadija ovdje jako zadužio (pa je potrebno vrijeme da popravi svoju situaciju). *Str. 27 b.*

Analogno pokazanoj praksi ni Sabit nije boravio u Sarajevu više od dvije godine. U svjetlu takvih postavki dobiva na značaju navedeni Bašagićev podatak, da je Sabit došao u Sarajevo početkom muharema 1112 = 18—27. juna 1700, jer se otada do prvog poznatog spomena njegova sljednika Abdullaha, a to je sred. muharema 1114 = 7—16. juna 1702. namiruju dvije godine, dakako po bukvalnom načinu računanja. I držim da se taj datum može uzeti kao osnovan i tačan. Njega potvrđuje na posredan način i O. F. Akun, koji je naveo, pokazao sam, da je Sabit imenovan sarajevskim kadijom u muharemu 1112. U tome smislu govori i jedan drugi zapis u kaligrafskoj medžmui Sabitu savremenog kaligrafa Banjolučanina *Mehmed—efendije*, poznatog i pod imenom *Defterdar čatib*, koji je svoju medžmuu, zapravo zbirku kaligrafije izradio reb. evela 1112 = 16.VIII — 14.IX 1700. Zapis predstavlja kronogram upravo Sabitova dolaska u Sarajevo, dat je u kaligrafskom izrazu, a glasi u prijevodu doslovno ovako: "Dolazak Sabit—efendije Užičanina u medinu Sarajevo radi provođenja propisa našeg uvaženog gospodina (pao je) polovinom mjeseca safera hiljadu sto dvanaeste godine od hidžreta Vjerovjesnika". *Medžmua u orij. zbirci moje biblioteke, br. 242.* Polovina mjeseca safera obuhvata drugu dekadu toga mjeseca i pada u vrijeme od 28.VII do 6.VIII 1700. godine. Zapis o vremenu nastupa Sabita na službu u Sarajevu je vjerodostojan, jer je savremen, a dao ga je čovjek, koji je, očito, cijenio Sabita kao književnika pa, po tome, smatrao potrebnim i korisnim da zabilježi njegov dolazak na službu u Sarajevo, i to na jedan zaseban, gotovo svečan način.

Navedena dva datuma o Sabitovoj službi u Sarajevu, Bašagiću, poč. muharema 1112 = 18—27. juna 1700, i ovaj iz događaja savremene medžmue 28.VII—6.VIII 1700, ne protive se jedan drugome, naprotiv, slažu se i potvrđuju: Bašagićev datum predstavlja, naime, vrijeme imenovanja (*nasb*), koje je izvršeno na Porti, u Istanbulu, što potvrđuje i O. F. Akun a zapis u Mehmed—efendijinoj medžmui je datum njegova *nastupa* na dužnost u Sarajevu, kako to doslovno i stoji u zapisu (*murur*) Takva postavka je, uzimaju-

Spomen—zapis o Sabitovl dolasku u Sarajevo u medžmui banjolučkog kaligrafa Mehmed—efendije iz 1700. god. (faksimil)

ći u obzir potrebno vrijeme putovanja u ono doba, jedino i moguća. Treba, naime, znati da je u ono doba put od Istanbula do Sarajeva iznosio u hodu putnika okò *trideset konaka*, a to je i vrijeme koje popunjava onu datiranu razmačicu od Sabitova imenovanja do samog dolaska u Sarajevo. Sabit je neposredno prije nastupa na dužnost u Sarajevu bio na službi muderisa i muftije u Tekirdagu (Rodosto, u edrenskom vilajetu), pa i po tome je sasvim realno vrijeme od maksimalno raspoloživih 48 dana od donošenja berata o imenovanju do stvarnog dolaska Sabitova u Sarajevo iz oblasti Edrene. To je vrijeme tim prihvatljivije ako se uzme u obzir, da se Sabit morao i spremati za dug put i da je, možda, putovao i s porodicom, koja nije niukom slučaju mogla biti pokretljiva onoliko koliko drugi putnici, pogotovo glasonoše.

Te iste vremenske zakonitosti putovanja putnika i pošte između Istanbula i Sarajeva moramo primijeniti i na razrješenje Sabita sa položaja sarajevskog kadije. Imajući u vidu to, a i činjenicu, da je kadija Abdulah kao Sabitov sljednik već najdalje u prvoj polovini (7—16) juna 1702. preuzeo dužnost od Sabita, proizlazi, da je u Istanbulu izvršena Sabitova smjena najdalje do *početka maja 1702.* Upoređujući taj datum sa sasvim očitim datumom imenovanja, uzimam ga zaokruženo, 6.VIII 1700, proizilazi da je Sabit obnašao čast sarajevskog kadije *manje* od dvije godine, upravo *maksimalno* 22 mjeseca. Do toga istoga stava može se doći i putem podataka o njegovu stvarnom boravku u Sarajevu: ako se, po zapisu u medžmui, uzme 1. avgusta 1700. kao zaokružen datum Sabitova preuzimanja dužnosti u Sarajevu, a već imamo poznat datum kad se javlja novi sar. kadija odnosno kad je sasvim sigurno Sabit bio ostavio taj položaj, a to je, uzevši datum zaokruženo sa 7. junom 1702, opet vrijeme od dva mjeseca do namirenja pune dvije godine.

Iz date analize proizlazi siguran podatak da je Sabit Alauddin Užičanin imenovan sarajevskim kadijom u trećoj dekadi juna 1700, a razrješen najkasnije do maja 1702, zatim da je stvarno boravio u Sarajevu i vršio dužnost sarajevskog kadije na licu mjesta

od kraja *jula* 1700. pa najdalje do početka *juna* 1702, u svakome slučaju najviše 22 mjeseca, ili, još određenije, vrijeme koje je manje od 22 mjeseca, a više od 18 i po mjeseci.

Imajući pred sobom iznesene podatke, da je Sabit i teoretski i praktično bio sarajevski kadija manje od 24 mjeseca, a i navedenu praksu, da je mandat kadije u normalnom hodu službovanja, barem u to doba, iznosio 24 mjeseca, sasvim opravdano je misliti da postoji osnov navoda turskog književnog historičara O. F. Akuna, da Sabit nije bio zadovoljan prilikama u Sarajevu i da je, po tome, bio razriješen dužnosti sarajevskog kadije prije isteka normalnog mandata, a to pogotovo može biti tačno po tome, što Akun navodi kao razloge tome posljedice ratnih razaranja, koje su, stvarno, postojale još u Sabitovo doba i u Sarajevu i u čitavoj Bosni i bile veoma teške.

Vršeći službu sarajevskog kadije Sabit je obnašao čast i *bosanskog mulle*, jer je te dvije funkcije ovdje obavljala jedna ličnost. Kompetencije sarajevskog kadije kao bosanskog mule nisu uopće istražene, kao, uostalom, ni samo sudsko uređenje južnoslavenskih oblasti pod turskom vladavinom, za što ide ozbiljan prigovor našoj nauci, i zasad se može reći, na osnovu pojedinačnih podataka kojim raspolazem, samo to, da je položaj sarajevskog kadije kao bosanskog mulle predstavljao najviši rang (prvi i drugi razred) cjelokupnog korpusa sudaca. Iz raspoloživih dokumenata baš u Drnišlijinu *Zborniku* vidi se, inače, da su rang mulaluka imali na južnoslavenskom području početkom 18. stoljeća još samo *Beograd*, a u čitavu evropskom dijelu Turske Carevine, upravo u *orta-kolu* Rumelije još *Edrena*, *Ploviv* (Filibe) i *Sofija* (raspis šejhul—islama o disciplini u pravosuđu mullama Edrene, Plovdiva, Sofije, Beograda i Sarajeva iz god. 1118 = 1706/07) *Str. 32 b.*

Čini se, da se kompetencija sarajevskog kadije kao bosanskog mulle, tj. vrhovnog kadije Bos. ajaleta protezala u prvome redu na davanje mišljenja, arzova Porti u onim potrebama koje su se odnosile na cio ajalet i podnosile ispred naroda čitave zemlje. U Drnišlijinu *Zborniku* bosanskih memorijala upadljive su predstavke, upravo obaveštenja takvog obima, a i onog, gdje se radi o interesima pojedinih krajeva koji nisu spadali u sarajevski kadiluk. Inače, ostaje nerazumljiva pojava u dokumentima u Drnišlijinu *Zborniku*, što se javlja sarajevski kadija odnosno bosanski mulla kao predlagач brojnih rješenja koja se odnose na slučajeve sa teritorija drugih kadiluka u Bosni i Hercegovini. Ima indicija, da se u ovome teritorijalnom okviru nadležnost sarajevskog kadije odnosno bos. mulle odnosila i na prijedloge Porti o izmjenama na položajima kadija pojedinih kadiluka u Bos. ajaletu, iako su, vidi se sasvim određeno, takve prijedloge davali još sami bosanski veziri ili uglednici zemlje neovisno od sarajevskog kadije kao bos. mulle. Jedan takav primjer postoji u samome Drnišlijinu *Zborniku* upravo u Sabitovo šire vrijeme, a odnosi se na mjesto kadije kadiluka Nevesinje sa Stocem: saraj. kadija *Mehmed* poč. reb. I 1107 = 10—19.X 1695. izvještava Portu da je umro dotadašnji "mutesarif" kadiluka Nevesinje sa Stocem Mostarac Kotlo (Mostari Kotlevi) Hasan—efendija i predlaže da se na to mjesto postavi čuveni muderis Sulejman čelebija Isević (Isa—zade), razriješeni (infisal) muderis sa 40 akči dnevne plaće. *Str. 19 b.*

Sarajevski kadija nije se potpisivao, barem u meni poznatim izvorima, i kao mulla ajaleta. A da je to ipak bilo tako, kao i to, da je sarajevski kadija, odnosno mulla jednog vilajeta uopće, morao imati najviše stručno obrazovanje u Carstvu, pokazuju slijedeći primjeri: arzom (prijedlogom) od poč. šabana 1111 = krajem januara 1700. sarajevski kadija Ibrahim Hanefi, čita se iz potpisa, dao je Porti prijedlog da se Abdullah Drnišlija (autor *Zbornika bos. memorijala*) postavi za muderisa na Malkoč—efendijinoj medresi u Sarajevu, a sam Abdullah Drnišlija kao autor *Zbornika* stavio je dopisak na

vrhu akta, da mu je taj arz blagoizvolio napisati i poslati *bosanski mulla* (*Bosna mullasi*) umrli i Bogom oprošteni Ibrahim—efendija Vizevi. *Str. 23 a.* Godine 1119 = 1707/8. beogradska ulema i odlični građani napisali su i poslali Porti mahzar, i ovoga puta u korist Abdullaha Drnišlije: predlažu, da se mjesto sadašnjeg beogradskog kadije Kerpiččizade Mehmedefendije, kad on ode, ustupi muderisu Abdullahu Drnišliji i da mu se na taj način dade beogradski mullaluk (*Beligrad mevleviyyeti*). *Str. 29 a.* U jednom drugom mahzaru iz 1121 = 1709/10. ili oko toga doba ističe se, da je Abdullah Drnišlija završio medresu sahna (*sahn i'tibarinda medresesi*) i da ima stepen mulle (mevleviyyet payesi) te se predlaže da mu se dadne gdje služba u toj časti. *Str. 32 a.* I sam Abdullah Drnišlija kao sarajevski muderis 11. džum. II. 1125 = 5. VII 1713. moli Portu da mu se dodijeli služba sarajevskog kadije i pri tom ističe da je završio medresu sa stepenom sahna. *Foto strana 129.* I beogradski muhafiz Ahmed—paša je 8. zilkade 1128 = 24.X 1716. predložio Porti slično: da se Abdullah Drnišlija postavi na položaj sarajevskog ili beogradskog mulle, čim koje od tih mjesta bude upražnjeno, i pri tome istakao, da Abdullah Drnišlija ima završenu medresu ranga. *Foto strana 148.*

Učinjeni ekskurs u primjere sudskih prilika u Bosni dat je s posebnom namjerom da se posredno osvijetli i status samoga velikog duhovnog stvaraoca Sabita kao kadije i mulle. Proizlazi, prvo, da je položaj svih kadija, pa tako i samoga Sabita kao službenika te vrste bio gotovo jadan i čemeran, jer, prvo, nigdje i nikad, dok su bili u toj službi, nisu imali kuće ni kućišta, morali su se seljakati, a time mučiti i raskućavati svake dvije godine, i to pod uvjetom, ako je gdje bilo slobodno mjesto, jer je bilo dosta i obrnutih slučajeva, te, drugo, da prihodi kadijski nikad nisu bili stalni i sigurni, ovisili su od veličine kadiluka (broja stanovništva), materijalne moći, i naročito, razvijenosti društvenih odnosa u kadiluku, ukratko od broja i vrste sudskih intervencija. Usljed toga su, očito, pojedine kadije bilo iskušenjem bilo otvoreno dolazili u priliku, da zavlache ruke u džep građanina, odnosno da uzimaju više od onoga što je šeriat i ferman propisao. I iz Sabitovih vremena i onog kasnijeg doba poznato mi je više narodnih tužbi Porti kako kadija jednog kadiluka uzima za rasprave na sudu višu taksu od propisane, ili hoda po selu, tjera da se raspravlja o diobi ostavine umrlog i kad to nasljednici ne traže, ili prosto izmišlja i traži posebne daće u svoju korist, za koje nema osnova ni po kojem fermanu.

I još jedan naročit zaključak baš o ličnosti samoga Sabita: iz dokumenata je vidljivo da je mjesto kadije u rangu mulle moglo dobiti samo lice koje je završilo najviše nauke u državi, pa posredno tome, da je i sam Sabit diplomirao na Fatihovom ili Sulejmanovom *sahnu* ili na njihovim depandansima (*musile-i sahn*) u Istanbulu. S obzirom na visok stepen Sabitovih duhovnih vrjednota to se moglo samo po sebi i zaključiti, a sada se, evo, i dokumentarnim puteš, barem, posredno, i potvrđuje.

3. SABIT O PRILIKAMA U SARAJEVU I BOSNI

Ako su položaj i egzistencija kadija bili, kao što sam naveo, nezavidni, onda je sam Sabit Uzičanin u toj nezavidnosti, služeći u Sarajevu, bio, sigurno, još u slabijim prilikama. Bilo je to veoma nestalno vrijeme, prve godine poslije okončanja strašnog bečko—turskog rata 1683—1699, i dani kad su se još uvijek i vidjela i osjećala zgarišta u samom Sarajevu koja je ostavio princ Eugen Savojski 1697. godine uništivši živim og-

njem doslovno cio ovaj grad. Sabit je ovdje zatekao stanovništvo užasno prorijeđeno ratom, kugom, glađu i drugim vrstama neimaštine i koje se, makar i takvo, tek vraćalo na ognjišta i zgarišta i počelo ih kako tako obnavljati. Zatekao je i nenormalne odnose u samom društvu bilo da se građani griješe o norme zakona ili o ponašanje prema komšijama. Upravo takve prilike ogledaju se i u dokumentima koje je Sabit pisao i potpisivao. Evo i sadržaja tih dokumenata.

Već iz navedenog nedatiranog njegovog arza vidi se nenormalno stanje u društvu, nad kojim se Sabit i kao kadija i kao nosilac književnih vizija sigurno snебивao. U nedávnoj provali kaura, veli se u predstajci, izgorjela je i džamija u Pačadži hadži-Nesuhovoj mahali (na periferiji grada, na Bardakčijama), a očito i sama mahala, pa se stanovništvo snalazilo kako je ko znao, mogao i umio. Imam te džamije i, ujedno, džematski muhtar *hadži Ahmed Pokro* (Pokro—zade) poslije katastrofalnog požara našao je utočište u *Mokrom* kraj Sarajeva. Primio je imamsku dužnost džemata Mokro i, očito, zbog teških prilika u Sarajevu nije se vraćao na pogorjelo ognjište, ako je i bio i član i muhtar mahale. U međuvremenu se stanovništvo mahale kako—tako snašlo i do dvije i pol godine poslije katastrofe uspjelo nanovo izgraditi, među ostalim, popaljeni mahalski mesdžid. Tada su mahaljani, sasvim korektno, zatražili da se njihov stari imam vrati na dužnost, jer je očito bila oskudica i u toj vrsti ljudi. Pokro je ponudu i poziv odbio, pa su predstavnici mahale odnosno džamijskog džematadošli na mehčemu Sabitu Alauddinu. izložili mu sve to i tako i još optužili Pokru, da je i inače nepošten i poročan (fasik ve fadžir) čovjek, i da je džemat nekoliko puta teglio štetu zbog njega. U takvoj prilici ljudi nisu imali drugog rješenja, nego zatražili da se mijenja berat, odnosno da se hadži Ahmed Pokro smijeni, jer je još uvijek bio formalno imam beratlija te džamije, a na njegovo mjesto da se postavi drugi njihov mahalanin *Salih—halifa, sin Mustafin*, za kojeg još istakoše, da zadovoljava njihove želje i potrebe.

Kadija Sabit registrirao je čitav taj slučaj, prihvatio zahtjev mahaljana i dao svoj arz Porti da se stvar riješi kako je predloženo. *Drnišlijin zbornik, 24 a.*

U drugom dokumentu, a to je arz pisan početkom reb. II 1112 = 15—24:IX 1700, Sabit kao sarajevski kadija intervenira za defterdara Bosanskog vilajeta *Mehmed—efendiju* ovako: defterdar je, saopćuje se najprije, u zajednici sa carskim komesarom (vekil) za granična pitanja *Ibrahim—efendijom* učestvovao ispred turskih vlasti i države u preuzimanju gradova (tvrđava) i palanki u Bosanskom vilajetu koje su Nijemci vratili caru, a taj rad trajao je od sredine zilkade 1111 = 30. IV—9. V 1700. do sredine reb. 1112 = 26. VIII—4. IX 1700. Do završetka poslova utvrđivanja državne granice defterdar je, prema spisku koji je nazočan i muhurlejisân, imao troškova što za sebe, što za svoju pratnju u iznosu od 945 esedi groša. Te troškove podmirio je iz svojih ličnih sredstava nije dobio od svoje redovne službe ni jedne akče, jednoga zrna, pa je na taj način potpuno obmanut, prevaren (kulli magdur olmagile). Kadija Sabit Alauddin, izrazivši i potvrdivši navedeno, daje prijedlog Porti, da se nadoknade troškovi defterdaru. *Str. 22 a.*

Dana 8. zilhidge 1112 = 16. maja 1701. Sabit je rješavao pitanje formiranja vojnog garnizona u rangu *agaluka* u Gradačcu kao preventivē za sigurnost putnika i obranu onih strana od eventualnog novog napada naprijatelja. Pred Sabitom, sigurno kao

bos. mulom, dao je izjavu Bajramaga, sin Ibrahimov, da se prima položaja age novog konjičkog odjela (farisan-i dżedid) u gradu (kal'a) Gradačcu i obaveze da izgradi čardakove te iskopa rovove (hendeke) duž Save od skele Skovče do ušća Tolise. Sabit je, registrirajući tu izjavu, dao i svoj potpis na vrhu teksta: Sabit Alauddin, kadija u Sarajevu. *Sak sidžil u GH biblioteci br. 131, 194–95.*

16. ramazana 1113 = 14. II 1702. Sabit je pisao i poslao Porti arz u vezi neuobičajenog poslovanja mutevelije Skender—pašina vakufa u Sarajevu, očito kao posljedice prilika koje je donio rat i provala princa Eugena Savojskog 1697: Ahmed, sin Salihov, poznat i pod imenom *Redžebbaša—oglu damadi*, u svojstvu mutevellije navedenog vakufa, s plaćom od 5 akči dnevno, podigao je zakupninu poslovnih objekata ovoga vakufa preko iznosa zapisanih u carskim defterima. Pored toga on vakufsku imovinu koristi i za svoje osobne potrebe i na taj način vakuf potkrada upropaštava. Tako su na sudu pred Sabitom Alauddinom iznijeli pouzdani ljudi pa i sami zakupnici vakufskih objekata i dodali, da je mutevellija upravo nezasit u navedenoj raboti. Zatražili su, da se on skine s položaja i na taj način zaustavi šteta narodu, a da se na to mjesto po općoj saglasnosti građana postavi kao novi mutevelija *Ali—halifa*, sin *Ahmedov*. Sabit Alauddin je uvažio taj iskaz i prijedlog, iznio ga doslovno Porti i predložio da se Ahmed sa dužnosti skine, a novi berat da se dadne Ali—halifi. *Drnišlijin Zbornik, 23 b.*

U petom, posljednjem pristupačnom dokumentu, Sabitovu *ilamu* i *arzu* od 19. ramazana 1113 = 17. II 1702. vide se teške društvene prilike i kriminalitet, koji je u svoju mrežu uvukao i ljude od vlasti. Došlo i muško i žensko s mahzarom Sabitu na sud i zatražilo ferman da se izvrši potjera i uhvate dvojica teških varalica: bivši banjalučki kadija *Mustafa Sagrađić*, jer je od naroda iznudio 1551 i polesedi groš, uzeo od toga jednu trećinu i nestao, te *Redžeb—oglu Ibrahim*, koji je Sagrađiću bio na pomoći i koji je također utekao. Ibrahima su bili uhvatili i utamničili, a on onda zatražio raspravu uz suočenje s tužiocima, i to mu bi priređeno bujruđijom bosanskog valije Halil—paše, ali je on tu priliku iskoristio i ponovo utekao. Kadija Sabit Alauddin, izvještavajući tako Portu, prihvata zahtjeve naroda, potvrđuje ih i daje prijedlog da se postupi kako je predložio opljačkani svijet. *Str. 22b–23a.*

Pet navedenih službenih dokumenata jesu tekstovi koje je Sabit Alauddin kao kadija i, inače, vrstan pjesnik na turskom i sastavio i potpisao. I predstavljaju prozne radove Sabitove. Imajući na umu da je ovaj čovjek bio u čitavom svom književnom radu pjesnik da je ostavio jedan jedini rad koji je napisao samo djelimično i u prozi, onda ovi, sarajevski Sabitovi prozni sastavi dobivaju vrijednost kao jedini do sada poznati njegovi sastavi te, prozne vrste. S obzirom na to, a i na Sabitovu književnu reputaciju koju je on stekao, postoji razumljiva radoznalost književnog analitičara i kritičara, kako se Sabit ponaša kad nije pisao stihove, odnosno koliki je njegov jezični, stilski i sadržajni domet u prozi. Nažalost, ovi tekstovi ne čine gradu za osvjetljavanje te strane Sabitova rada. To je tako stoga, što je osmanlijska diplomatika i administracija svuda, pa tako i u Bosni, imala tačno određene stilske šablone (formulare), koji su bili dosta razrađeni, uvedeni i uhodani. Tako određenu formu s vrlo malim varijacijama imale su i predstavke državnim

vlastima, koje je pisao kadija, i takve su ove, Sabitove. Sabit nije mogao izaći iz okvira svoga vremena, i on se, stoga, držao ustaljenih formi i u njihovu okviru saopćavao predmet koji je bio aktualan. Dakako, unutar te forme postojao je dio slobodnog prostora za izražavanje o konkretnim činjenicama, ali sama priroda događaja i svrha sudske intervencije bili su takvi, da su se tu redali goli faktografski podaci, i to u što kraćem obliku, i ništa više.

Uza sve to navedenih pet dokumenata imaju vrijednost i značaj spomenika Sabitova rada uopće i predstavljaju nove priloge za kompletiranje njegova opusa.

4. SABITOV INTELEKTUALNI KRUG U SARAJEVU

Vrijeme Sabitova boravka i rada u Sarajevu nije bilo ni izdaleka sređeno, ali je, s druge strane, u tome gradu bilo, kao i ranije i kasnije, određeno društvo više neobrazbe, u kojem je Sabit kao pjesnička duša sigurno nalazio naknadu za ono, što nije imao u drugome vidu u ovome mjestu. Ovdje, u Sarajevu je doista u njegovo doba živjelo i aktivno djelovalo više intelektualaca, među kojim je bilo, zna se pouzdano, i književnika. I ne samo da nije moguće da Sabit nije održavao s tim krugom veze, nego, naprotiv, ima indicija da je ovaj kadija—pjesnik kao intelektualno superiornija ličnost na taj isti krug vršio i izvršio izravan utjecaj, i to baš u samom književnom stvaralaštvu. Evo samo nekoliko ličnosti toga kruga, koje sam mogao utvrditi po raznim vrelima, u prvome redu po ispravama i zapisima u Drnišlijinu Zborniku:

— *Hadži Husejn Muzaferija*, muderis Husrevbegove medrese, inače rodonačelnik kasnijih Muzaferija i današnjih Sabrihafizovića u Sarajevu. God. 1683. stanovao je u Šejh Ferah mahali i tamo postao mutevelija jednog vakufa za česmu u toj mahali. *Sak-sidžil u GHB 131, 145—146*. Javlja se i među prvim građanima Sarajeva u oktobru 1697. kao supotpisnik značajnog mahzara u kojem prvi građani i funkcioneri Sarajeva i Bosne obavještavaju Portu da su, kad je kaurin provalio dolinom Bosne prema Sarajevu, a već bio umro bosanski valija Mehmed—paša, ostali bez glave te na svoju ruku izvadili vezira Mustafa—pašu Daltabana iz tvrđave u Počitelju, gdje je bio zatočen, i odredili ga da preuzme zapovjedništvo u obrani zemlje, pa mole cara za aman i sebi i Daltaban—paši i predlažu da se taj paša postavi bosanskim valijom. *Drnišlijin Zbornik, str. 58 b*. Hadži Husejn Muzaferija javlja se i poslije nekoliko puta, također kao supotpisnik memorijala Porti, u Drnišlijinu Zborniku. Rođen u Sarajevu 1664, umro u istome mjestu 1721. Bilježio je događaje svoga doba (pa i one prije Sabita) u zasebnoj medžmui koju navodi M. E. Kadić u *Kronici* svojoj na više mjesta, npr. IV, 29—31/2, 58/2, 59/2 i 244—45, a vidi i V. 86/2 i 92/2. Isp. i *Spomenica Gazi Husrevbegove 400—godišnjice, Sarajevo 1932, 149*, i M. Handžić, *Sarajevo u turskoj pjesmi, Glasnik IVZ, 1943, 246—247*.

U jednoj svojoj imzi (potpisu), registriranoj u *Drnišlijinu Zborniku*, fotostrana 123, Husejn Muzaferija je inkorporirao jedan dvostih na perzijskom, a po tome se vidi da je bio i pjesnik.

— *Abdulkерim Mirić* (Miri—zade), imam Careve džamije i jedan od najobrazovanijih ljudi (označava se *reis—ul—ulema*) u gradu. Umro 18. džum. II 1112=30. XI 1700. i pokopan kraj Careve džamije u Sarajevu. *Muvekit, sub a. 1112*. Po struci mederris. U septembru 1697. (neposredno poslije smrti bos. valije Mehmed—paše Korče, kad je

Bosna ostala "bez glave") prvaci sar. čaršije izabrali su ga za člana odbora koji će upravljati gradom. *Sak-sidžil u GH biblioteci br. 131, 101-102.*

Muderris Abdulkerim nosio je prezime *Miri-zade* po ocu Husejnbegu Alajbegoviću koji je također bio muderris i književnik, umro u Sarajevu, a imao pjesničko ime *Miri*.

— *Šejh Ahmed Čerimović* (Kerim-zade), sin navedenog muderrisa Abdulkerima (Kerim, Čerim), veoma ugledan građanin Sarajeva, čelnik neke tekije, i, inače, imam Careve džamije (nasljedna služba po ocu!). Oslovljava se "stožerom šejhova". U katastrofi grada u oktobru 1697. izgubio je sve što je imao imetka, a već bio zašao i u godine. Dana 13. januara 1712: tadašnji bosanski valija Ali-paša predložio je Porti, da se šejh-Ahmedu dodijeli živak iz prihoda sa zemlje u selu Docu kraj Sarajeva, koja se vodi kao has bosanskog beglerbega, ističući pri tome da je ulema i, inače, upao u gnjile godine (piru ihtiyar). *Drnišlijin Zbornik, 336.*

— *Mehmed Kurevija* (Kurevi-zade), sin hadži Ahmedov, astronom i muderris, prije bio-asistent (mulazim) glavnog carskog astronoma (reis-ul muneccimin) Ahmed-efendije (u Istanbulu), kad je ovaj po drugi put zauzeo taj položaj god. 1087 = 1676, a predavao je pune 24 godinu na Musabegovoj medresi u Istanbulu sa primanjima od 40 akči dnevno, što je samo po sebi bilo (i u ono vrijeme isticalo se kao) dokaz visokog profesorskog ranga. Vratio se u Sarajevo najkasnije 1692, kad je kao muderris potpisao jedan mahzar Porti. *Sak-sidžil u GHB 130, 1 10^b-11^a.* Godine 1703., upravo sredinom ševala 1114 = 28. II 1703, živeći u Sarajevu, predložio ga je sarajevski kadija Abdullah za profesora u rang haridž na Malkočevoj medresi u Sarajevu na upražnjeno mjesto *mevlana Husejn-efendije*, koji je imao isti profesorski rang i umro "prije nekoliko godina" (to je književnik *Miri*, otac pomenutog muderrisa Abdulkerima *Miri-zade*). Kadija hvali Mehmeda kao čovjeka koji se sav okitio (zeyver) naukom i prosvjetom. *Drnišlijin Zbornik, 24 a.* Njegovi potomci, noseći isto prezime *Kurevi* i *Kurevi-zade*, sretaju se u Sarajevu kroz cio 18. i 19. vijek. *Sidžili u GH biblioteci br. XV, 12 i 38, XVI, 57, 75 i 80, XVIII, 167, XIX, 13 i LI, 32, 41,* Stara kuća Kurevija je pod Alifakovcem, upravo naspram Hadžijskoj džamiji. Tako mi je to priopćio Hamdo Aganagić, današnji vlasnik te kuće. Bez sumnje ovdje se radi o kući i samoga Mehmeda Kurevije: u jednom zapisu od januara 1694. muderris hadži Mehmed ef. Kurevi-zade dao je izjavu, da mu je tadašnji bos. valija Mehmed-paša (Korča) izmirio dug (iz vremena Topal Husejn-paše) i podatak da stanuje u *Vekil-harč mahali* (a to je mahala Hadžijske džamije, uz koju je i navedena kuća). *Sak-sidžil u GHB, 130, 34b-35a.*

— *Šejh sejjid Abdulfettah*, šejh Mevlevijske (Gazi Isabegove) tekije na Bendbaši i mutevelija Gazi Isabegova vakufa u Sarajevu, kad je izumrla loza Gazi Isabegovih ne samo sinova, nego i oslobođenih robova, kojim je on još 1462. povjerio tu dužnost. Predložen za mutevelliju poč. šabana 1107 = 6-15. III 1699. *Drnišlijin Zbornik, 18a.* Veoma ugledna osoba u gradu, sreta se prije i poslije Sabitova boravka ovdje kao potpisnik više peticija Porti. Sudeći po tituli *sejjid*, koju su dobivali navodni Muhamedovi rodbinski sljednici, nije bio domaći čovjek. Inače je slovio i kao pjesnik. U okviru svoga potpisa, koji nije predstavljao golō ime (*imza*), ugradio je dvostih u kojem vrve perzijske riječi i koji je jezično vezao za ime *Fettah* kao svoje skraćeno ime. *Drnišlijin Zbornik, 30a i na više drugih strana.* Godine 1703. (i prije) držao je predavanja (ders) u džamiji u Kebkebir-mahali, što se vidi iz popisa stradalih džamija 1697 u GH biblioteci (dokumenat u ra-

mu, na zidu). Umro je na prečac (smrt ga zatekla na Ilidži, kod Rustem—pašina mosta na Željeznici) na putu u Travnik, a pokopan u nekada velikom mevlevijskom groblju na Bendbasi kojeg danas gotovo i nema. *Kadićev Zbornik*, V. 182. Isp. i M. Mujezinović, *Naše starine*, III/1956, 248.

— *Ibrahim, sin Redžepagin*, muderris. Još početkom ševala 1106 = 15—24. V 1695. sarajevski kadija Mustafa Esiri dao je prijedlog Porti, da se Ibrahim postavi za muderrisa na *Uzun hadži Mustafinoj medresi* u Sarajevu u rang haridž profesora na mjesto koje je bilo prazno. Prijedlog je i prihvaćen i imenovanje izvršeno 11. zilhidže 1107 = 12. VII 1696. *Drnišlijin Zbornik*, 43b.

— *Ibrahim*, hodža u mektebu u mahali Kebkebir, inače toliko obrazovan čovjek, da je napisao komentar djela al—Dav' iz arapske sintakse i da se čak i imenovao po tome *Komentator Dav'a* (Šarih—al—Dav'). Naveden 1703. u spisku mekteba stradalih u požaru 1697. *Kadićev Zbornik*. V. 90. gdje je i original dokumenta (nalijepljen). Isp. i M. Handžić, *El—Hidaje*, VI/1943, 120 i 121 (br. 14).

Abdullah Drnišlija, Muderris, ordijski i građanski kadija, Sabitov kolega sa studija u Istanbulu. Završio nauke visokog stupnja na Fatihovu musile-i sahnu u Istanbulu. Predavao na medresi *Imam-i sultani* u Istanbulu pa se vratio u Sarajevo roditeljima i porodici, koji su preživjeli katastrofu u oktobru 1697. godine, ali ostali bez igdje išta, pa i bez krova nad glavom. Odmah po zaključenju mira u Karlovcima 26. januara 1699. Drnišlija je u svojstvu ordijskog kadije i kao član turske delegacije učestvovao na utvrđivanju državnih međa s Austrijom i Venecijom, a potom izvršio i popis (izradio katastar) zemljišnih posjeda duž tursko-mletačke granice. Po obavljenom tome poslu 22. novembra 1700. postavljen je za profesora ranga Haridž na Malkočevoj medresi u Sarajevu i ostao u toj službi preko 18 godina. Držao je predavanja i za odrasle (ders) u Skender—pašinoj džamiji. Izradio je i ostavio važan zbornik dokumenata (najviše memorijala Porti iz 1672 — 1719. godine, koje je dobrim dijelom i sam pisao) i velik broj ličnih zapisa historičke sadržine. Po tome Drnišlija slovi kao značajan domaći historik, a njegov zbornik memorijala predstavlja dragocjen izvor za najtamniji dio historije Bosne i Hercegovine. Ima indicija da je Drnišlija počeo pisati taj Zbornik upravo u vrijeme Sabitova rada u Sarajevu, a unosio je tekstove dokumenata i svoje bilješke sve do 1719. godine, kada se Zbornik prestao popunjavati, a njegovu autoru izgubio se svaki trag. Original Drnišlijina rukopisa, kojeg označavam imenom *Zbornik bosanskih memorijala*, a koji je do sad pogrešno smatran sarajevskim sidžilom, nalazi se u biblioteci Turskog historijskog društva u Ankari.

— *Šejh Osman Šuglija*, derviš kadirija, šejh Gazilerske tekije, hatib Ali—pašine džamije i predavač za odrasle (ders-i amm) u toj istoj džamiji. Veoma ugledna ličnost u gradu i čitavoj Bosni na prijelazu iz 17. u 18. vijek. Ovlaštenje (*icazet*) za obavljanje šehovske dužnosti dobio je od Šerif—efendije, šejha Tophane u Istanbulu. Bavio se i književnim radom. Autor je jedne medžmue koju je naveo i koristio 1709. godine Abdullah Drnišlija. *Drnišlijin Zbornik*, 50 a. Za tu medžmuu zna se i po drugim podacima kao i to, da je u njoj Šuglija vodio ljetopisne bilješke svoga vremena. Biće da je iz te medžmue i jedan opširan mahzar Porti od poč. muharema 1124 = treća dekada februara 1712, koji je ispred Sarajlija potpisao i poslao lično Šuglija iznoseći cio niz faktografskih i zanimljivih podataka o teškim prilikama Bosne i Hercegovine i tražeći da se u Sarajevu gradi novi grad (tvrđava). *Drnišlijin Zbornik*, 52b—54a. Šuglija je bio, poput

njegova savremenika Sabita, i pjesnik, što pokazuje jedan njegov dvostih koji se odnosi upravo na Sarajevo, a kojeg sam našao zabilježena u *Drnišlijinu Zborniku*, 50a. Umro je 15. muharema 1127 = 21. januara 1715. *Isti izvor, fotolist 135.* Njegovi potomci pod istim prezimenom živjeli su baš u Ali-pašinoj mahali u dvije kuće još u drugoj polovini prošlog vijeka, što se vidi iz popisa stanovništva Sarajeva 1867–68. godine (rukopis u Muzeju grada Sarajeva). O njegovu potomstvu u toj mahali podaci su u *sidžilu u GHB* 53, str. 58. i 97, str. 152.

– *Mehmed Šehrija* (Šehri), kadija, često se nalazio u Sarajevu, pa tako i u Sabitova doba, ali uvijek kao bivši kadija i u drugoj službi. I inače je on služio u Bosni u više mjesta baš kao kadija. Sjedeći u Sarajevu bio je 22. X 1697. potpisnik peticije Porti za pomilovanje u Počitelju utamničenog vezira Daltaban—paše i za njegovu postavu na položaj bosanskog valije, a u jednom drugom mahzaru od 23. III 1701, pisanom također u Sarajevu, navodi se u potpisu kao bivši užički kadija. *Drnišlijin Zbornik* 47a i 58b. Služio je još u istoj funkciji 1102 = 1690/91. u Foči (*Arhiv GH bibl. br. 2625*), zatim u Banjoj Luci, u Akermanu i dr. Godine 1703, sjedeći u Sarajevu izvan redovne svoje službe, držao je predavanja za odrasle (*ders-i amm*) u džamiji u Mahali Mula Arab džedid, što se vidi iz *Popisa stradalih sarajevskih džamija 1697.* u GH biblioteci.

U isto vrijeme, god. 1703. navodi se u istome popisu, zanimljivo je, još jedan *Šehrija*, *Ahmed—efendija* kao predavač u Duradžikovoju džamiji u Sarajevu. I on je bio kadija i živio ovdje van redovne kadijske službe najkasnije od septembra 1. 1707. kad se javlja kao razriješeni kadija Alasonije. *Sak—sidžil u GHB*, 131, 102–03.

Savremeni turski učenjak Omer Faruk Akun u već navedenom svome radu o Sabitu spominje jednog Šehriju kao Sabitova učenika i pjesnika koji je slijedio put Sabitove poezije, a drugi Sabitov biograf, Čeh J. Rypka u također navedenom svom osnovnom radu o Sabitu (str. 97 i 83) iznio je toga Šehriju i poimenično (pod imenom *Mehmed*) kao pjesnika kojem je Sabit služio kao uzor, ali kao književnika, koji se sa Sabitom upoznao u Tekirdagu, kad je ovaj tu služio kao muftija i muderris (1692–1700). Proizlazi, da je i kadija Mehmed Šehrija, koji je bio u Sarajevu u isto vrijeme kad i Sabit, bio pjesnik i stari znanac Sabita, s kojim se ponovo sreo u Sarajevu. Navedeni nalaz, da je Mehmed Šehrija još 1690/91. bio kadija sa službom u Foči pokazuje i to, da ne stoji Akunovo mišljenje da je ovaj Šehrija bio Sabitov učenik (talabe) u medresi u Tekirdagu, odnosno da može stajati Rypkin stav, da se Šehrija upoznao sa Sabitom u Tekirdagu.

– *Rešid Bošnjak* (Rešid Bosnavi), Sarajlija, po struci po svoj prilici muderris ili kadija, inače pjesnik. Ostavio je kompletan divan, u kojem ima i jedna pjesma o Sarajevu i jedna druga u kojoj opijeva upravo Sabita Užičanina i hvali ga na sva usta. Postoji stav da je puno ime ovoga pjesnika *Muhamed Ruždi* odnosno *Mehmed Rešid*. *Isp. Kadićev Zbornik* IV, 270–275/2, V, 2–4, 52, 65, v. i 66 i 80. *M. Handžić, Sarajevo, u turskoj pjesmi, Glasnik IVZ* 1943. 242–43, i *Š. Sikirić, Divan Mehmed Rešida, Prilozi za orijentalnu filologiju etc* VI–VII/1956–57, 55–75. Tvrdnja, međutim, nije ničim dokazana. Samo donekle je podupire činjenica, što je Rešid znao i cijenio Sabita, i, u vezi s tim, što postoji jedan drugi rukopis Sabitova divana, gdje je u samome djelu navedeno da ga je prepisao nekakav *Mehmed Rešid* god. 1157 = 1744. *S. Bašagić, Bošnjaci i Herce-*

govci u isl. književnosti, GZM 1912, 379. Veliku sumnju u identitet toga Mehmed Rešida iz 1744. sa onim iz Sabitova doba (1700–1702) predstavlja činjenica što je tu po srijedi prilično velik, gotovo neprihvatljiv vremenski i radni razmak. S druge strane, postoji opravdanje da se pjesnik Rešid identificira sa *Ismail Rešid-efendijom*, koji je, prema sačuvanom *Popisu sarajevskih džamija stradalih 1697. god. 1703.* kao muderris držao predavanja odraslim u Jahja-pašinoj džamiji te, po jednom drugom savremenom zapisu, iste te godine sa *Mustafa-efendijom* Mataradžijom (i ovaj je bio muderris!) odnio u Edrenu predstavku naroda za pomoć za obnovu džamija i za plate službenika i pošao iz Sarajeva tačno 2. reb. I 1115 = 16. jula 1703. *Sak-sidžil u GH biblioteci br. 131, 146. Kadićev Zbornik*, V, 66 i 80. U svakom slučaju potrebna su daljnja ispitivanja za punu identifikaciju ličnosti pjesnika Rešida, a za nas je ovdje dovoljna i sama utvrđena pojava jednog pjesnika u Sarajevu, koji je ostavio čak divan, a bio u krugu s kojim je Sabit mogao održavati veze.

Pored tih ličnosti, u Sabitovo doba živjeli su u Sarajevu i 1703. godine navode se ovdje (u navedenom popisu stradalih sarajevskih džamija 1697) i slijedeći obrazovani ljudi kao osobe koje su držale predavanja za odrasle (*dërs-i amm*) u pojedinim džamijama i na drugim mjestima: *Asim Jusuf* u Havadže Durakovoj džamiji, *Hasan Logavija* u mesdžidu Haseći, *Mustafa Razi* u Buzadžijinoj džamiji, *Šejhul-kurra hafiz Husejn* u Carevoj džamiji, *Mehmed Pljevljak* (Taslidževi) u Gazi Husrevbegovu hanikahu, *Mehmed Brođanin* (Brodi) u džamiji Hodže Kemala, *Hasan Kamili* u Sarač Alijinoj džamiji, *Sulejman Olovčanin* u mesdžidu Pehlivana Hasana, *Mehmed Uzunija* u mesdžidu Sagrački, *Mehmed Taščić* u džamiji Kalin hadži Ali, *Ibrahim Ibrikčić* (Ibriki) u mesdžidu Halača Davuda, *Alija Nakaš* u Bagdadijinu mesdžidu, *Kara Alija* u Hadži-Osmanovoj buk'i (specijaliziranoj medresi) itd.

U isto, Sabitovo vrijeme ovdje je živio i niz šejhova kao čelnika derviških tekija. Osim šejhova Osmana Šuglije, Ahmeda Čerimovića i Abdulfettaha, o kojima je bilo riječi, ovamo spadaju i 1703. držali su vazove *šejh Abdulkadir* u Carevoj džamiji *šejh hadži Hasan* u Buzadžijinoj, *šejh Habib* u šejh-Ferrahovoj, *šejh Ismail* u Ferhadbegovoj, *šejh Mehmed Bistrigija* također u Carevoj i *šejh Hasan* u Mehmedbegovoj, pa *šejh Hasib* i *šejh Ibrahim*, koji god. 1703. nisu bili angažirani u službi propovjednika. Taj posljednji, *šejh Ibrahim*, kadirija, bio je šejh Hadži Sinanove tekije, koja je u katastrofi Sarajeva 24. oktobra 1697. gotovo u potpunosti stradala (ostali su joj samo vanjski, kameni zidovi) i živo se borio da se tekija obnovi i otvori šaljući lično dva arzuhala Porti, u zilkadetu 1116 = mart 1705. i 5. reb. II 1120 = 24.VI 1708. *Drnišlijin Zbornik*, 26a i 51 a–51b. Po tim arzuhalima, koji obiluju sufijskim rječnikom, koje je, bez dvojbe, pisao sam šejh Ibrahim, njihov autor pokazuje se kao vrstan stilist i veoma obrazovan čovjek. Štoviše, svoje arzuhale je pisao na način koji gotovo prelazi ustaljenu formu akata ove vrste i pokazao da je imao prefinjen osjećaj za lijepo i za estetiku u arhitekturi, što upravo iznenađuje obzirom na vrijeme u kojem se ta pojava javlja: sklop objekata navedene tekije valorizira doslovno izrazom *veličanstveni spomenici* (asar-i celileleri). Tako je ovaj kadirijski šejh i čelnik Hadži Sinanove tekije sigurno prvi čovjek u Bosni koji je vanredno osjećao i pisanim putem izrazio misao o arhitektonskim objektima kao spomenicima kulture i historije.

Ne može biti sumnje da je kadija, mulla i veliki pjesnik Sabit Užičanin održavao naučne, diskusione pa i književne veze s navedenim krugom obrazovanih ljudi svoga vremena u Sarajevu, barem s onim koji su se i sami bavili knjigom i pisanjem, a pokazao sam da je i takvih ljudi bilo u to vrijeme u Sarajevu. Na to navodi ne samo Sabitova popularnost u Sarajevu kao Užičanina, jer je Sarajevo i prije toga održavalo s Užicem prisne i prijateljske veze, i kao pjesnika, nego naprosto sama pojava da je i ovdje i prije i poslije Sabita postojala neka vrsta književnih salona po privatnim kućama, pa čak i po kafanama, gdje se tumačilo pjesništvo, naročito perzijsko, ili se izlagala tematika iz predmeta filologije, hadisa, tefsira, a naročito istorije islama (tevarih) pa diskusije i slobodni razgovori o istoj i sličnoj tematici (sohbet). Sjetimo se u tome pogledu samo stihova starijeg mostarskog pjesnika *Medžazije* u opisu baš Sarajeva: "Kafane su visoka položaja, razgaljujuće i razveseljavajuće, nauka, diskusija i nevezani razgovor, sve tamo postoji". *Isp. O. Mušić u Gl. IVZ XIII/1962, 368*. Ne treba misliti da su i predavanja za odrasle, koja su već navedeni muderrisi držali po džamijama i buk'ama, bila samo ona popularna, za široke slojeve, i tu su se tumačile pojedine discipline.

Sabit, kad je došao u Sarajevo, bio je već potpuno izgrađen i afirmiran pjesnik, i s pravom se može postaviti pitanje od interesa za kulturnu historiju, je li on ovdje intelektualno i književno primao, ili davao. Za tu prvu stranu nema podataka, ali se sa zadovoljstvom može reći da je bilo aktivnosti te druge vrste. Osim logičnog rezoniranja, da je Sabit čitao i svoje i tuđe pjesme u navedenim književnim klubovima i kružocima, koji su ovdje postojali i u tu svrhu, o čemu posredno govori i činjenica da je savremeni kaligraf i defterdar—katib Mehmed—efendija smatrao značajnim da i pisanim, kaligrafskim putem ovjekovječi datum Sabitova dolaska u Sarajevo, baš u tome pogledu imamo i jedan najneposredniji primjer, književnu pojavu već navedenog pjesnika Rešida. U njegovu, Rešidovu divanu (rukopis u GH biblioteci, br. I—3384) ima i jedna pjesma od 70 stihova koja je kao panegirik posvećena upravo Sabitu i u kojoj on Sabita i kao učenog čovjeka i kao pjesnika upravo veliča. To još ne znači da je Sabit u primjeru Rešida književno davao, ali je upravo krunski dokaz da se Rešid nalazio u Sabitovu društvu, i da je tačna ovdje izložena misao da se Sabit sastajao s obrazovanim Sarajlijama i s njima vodio diskusiju, pa i onu književne naravi. Međutim, upravo u Rešidovoj poeziji imamo izravan primjer i one druge vrste, da je, naime, Sabit ovdje, u Sarajevu, vršio i književni utjecaj. To je Rešidova hagiografska poema *Miradžijja*, koja je na čelu njegova divana i koja po samoj tematici ukazuje na povodenje za Sabitom, odnosno njegovom poemom iste tematike i istoga naslova. I ne samo to. Utjecaj Sabitove *Miradžijje* ogleda se u Rešidovoj poemi doslovno u kompoziciji i formi stiha, čak i u pojedinim dijelovima, koji su u oba spjeva vrlo slični. Ima još pjesama u Rešidovu divanu gdje se opaža očit Sabitov utjecaj. Pri ovome ne treba nipošto Rešidovo stvaralaštvo svoditi na kompilatorstvo, jer se može raditi i o namjernom i uhodanom putu da pravi "naziru" (pjesma po ugledu neke druge, književna paralela toj drugoj), ali se ne može poreći Rešidovo povodenje za Sabitom i u ovoj i u nekim drugim pjesmama, čak i misaono, kako je to na dosta velikom prostoru izložio i na sasvim prihvatljiv način dokazao Š. Sikirić u navedenom svom radu.

Za kulturnu historiju Sarajeva i Bosne, a i za samo potpunije sagledavanje Sabita kao književnog stvaraoca zanimljivo je osvjetliti i pitanje, koje se samo od sebe name-

će, je li Sabit radio odnosno pjevao i u samom Sarajevu. U tom pogledu postoje dvije indicije, jedna slaba i druga sasvim očita, potvrdna.

H. Kreševljaković, pišući o Husejnu Muzaferiji kao dugogodišnjem profesoru Gazi Husrevbegove medrese, iznio je zanimljivu vijest da postoji jedna pjesma (na turskom) u kojoj se hvalje Muzaferija i njegovi sinovi, a koju da je spjevao upravo Sabit Užičanin kad je bio sarajevski kadija. Spomenica *GH 400-godišnjice, Sarajevo 1932*, 149. I tekst i prijevod te pjesme kasnije je objavio M. Handžić u radu *Sarajevo u turskoj pjesmi*, *Glasnik IVZ 1943*, 243–47. Kreševljakovićev navod dat je, očito, na osnovi pojave arap. riječi *sabit* u predzadnjem stihu, ali nije i ne može biti osnovan. Taj stih odnosi se na grad Sarajevo i glasi: *Daim ola, sabit ola, boyle ta yevmil—kiyam — Neka traje, nek je stalno ovako do Sudnjega dana*. Primjenjujući pravila ugradnje pjesničkog imena u stih u orijentalno—islamskoj poeziji, a vodeći računa o smislu integralnog teksta stiha, a pogotovo o činjenici, što se tu javlja i riječ *daim*, uz koju je izraz *sabit* njen misaoni produžetak, proizlazi da je riječ *sabit* kao arapski particip aktivni (po kojem, inače, postoji lično ime Sabit) ovdje, u turskom, upotrijebljena kao običan pridjev i ništa više. Ovakvo shvaćanje iznio je i M. Handžić u navedenom radu i pri tome istakao u ovom pogledu još jedan važan podatak, koji je on i mogao dati, jer je studirao tekstove i te pjesme i Sabitove poezije, da, naime, pjesma o Muzaferijama, koja se pripisuje Sabitu, stilom zaostaje za Sabitovim pjesmama. Protiv uvjerenja da je ovo Sabitov rad govori donekle i konstatacija, što pjesme o Sarajevu (i Muzaferijama) nema uopće u Sabitovu divanu.

Nasuprot tome ipak postoji jedan drugi sasvim čvrst oslonac da je Sabit književno stvarao dok je bio u Sarajevu. Izričit primjer u tome pogledu je njegova pjesma, zapravo panegirik u čast *Halil—paše*, registriran u integralnom tekstu u samom Sabitovu divanu. Taj Halil—paša, o kojem govori i J. Rypka i ističe ga kao poznanika i prijatelja Sabitova, nije niko drugi nego bosanski valija *Čose* ili *Defterdar Halil—paša*, rođeni Stambolija, koji je pašovao na Bosni baš u vrijeme kad je Sabit bio kadija i mulla u Sarajevu. Halil—paša je, ustanovio sam po drugim prvorazrednim izvorima, bio bosanski valija od oktobra 1698. do oktobra 1702, pune četiri godine, a Sabit sarajevski kadija i bos. mulla od avgusta 1700. do aprila 1702, a u najdužem mogućem vremenu do juna 1702. Proizlazi kao sasvim sigurno da se Sabitovo vrijeme službovanja u Sarajevu u potpunosti, i s jedne i s druge strane, uklapa u nešto šire vrijeme kad je Halil—paša bio beglerbeg Bosanskog ajaleta. To je bila i sasvim određena vremenska osnova da Sabit pjeva hvalospjev paši, ni prvi ni posljednji ni Sabitov, niti drugih pjesnika. Kao posredan, ali nepobitan dokaz da je Sabit pjesmu u slavu Halil—paše spjevao upravo u Sarajevu jeste i sama tematika pjesme, koja je isključivo programska i *prigodna*; ona je imala *raison d'être* samo kad je pjesnik bio u neposrednom kontaktu ili bar kakvoj izravnoj uzajamnosti s navedenim pašom, a to je bilo jedino onda kad su obojica radili zajedno, Halil—paša vodio upravu, a Sabit pravosuđe Bosne i Hercegovine. Taj isti Halil—paša, usput da navedem, nije ostao onakav kako ga je Sabit oličio, nije bio takav barem prema pjesnikovu Užicu i dervišima, kojima je i Sabit pripadao. Služeći kasnije u Beogradu 1714—1715. kao paša Smederevskog sandžaka i muhafiz Beograda vršio je brutalnu šikanaciju uglednog užičkog šejha Muhameda, čak dao zapaliti njegovu tekiju u Užicu, koje je bilo u sastavu Smederevskog sandžaka, a htio se i živa šejha dokopati. Šejh Muhamed je izdržao te nasrtaje pa je do trideset godina po Halil—pašinoj smrti (umro u Beogradu 1715) i on spjevao dvije pjesme, u kojim spominje Halil—pašu, ali drugačije, opi-

suje pašina zla i s prokletstvom ga navodi. *Isp. O. Mušić, Treća poslanica šejha Muhameda iz Užica, Prilozi za đrij. filologiju, VIII-IX/1960, 194, 200-02.* Da je veliki Sabit mogao znati ono, čemu su bili izloženi derviši iz njegova Užica samo dvije godine po njegovoj smrti, sigurno bismo danas bili bez navedenog jedinog sačuvanog dokumenta o Sabitovu književnom radu u Sarajevu.

SUMMARY

POET SABIT ALAUDDIN FROM UŽICE AS CADI OF SARAJEVO AND BOSNIAN MULLA

On the grounds of new data the author brightens up some details from the biography of the famous poet in turkish language Sabit, a native of Užice. The author pays attention particularly to his serving in Sarajevo, where he was the cadi from the end of July 1700. to June 1702, and in the same time he filled the honour of Bosnian mulla. Sabit sojourned in Sarajevo in a very difficult time in the history of this town, after the invasion and ravage of Prince Eugen of Savoya, and he found there the population decreasing in number by the war, pestilence, hunger and other misfortunes. The author brings out the contents of five documents, made by Sabit him-self, expressing difficult situation. At that time several intellectuals and writers were practicing in Sarajevo, the author cites them by name. Sabit is cited also. During his sojourn in Sarajevo Sabit made literary works (Sabit's panegyric to the Bosnian vali Halil-pasha is from this period).